

///// tematická studie / thematic article //////////////////////////////////////

**F. A. HAYEK A (ABSTRAKTNÍ)
PRAVIDLA**

Abstrakt: Článek reflektuje Hayekovy výklady o povaze pravidel. Ukazuje, že Hayekovo pojetí pravidel je extrémně široké, zatímco vazba mezi pravidly a pravidelnostmi je v jeho pojetí nepřijatelně úzká. Následně je nastíněno alternativní – užší – vymezení pojmu pravidla. Nakonec je podrobena kritice Hayekovo příliš úzké chápání pojmu normativních pravidel a je navrženo jeho širší vymezení.

Klíčová slova: Friedrich A. Hayek; abstraktní pravidla; implicitní pravidla; normy; pravidelnosti

F. A. Hayek and (Abstract) Rules

Abstract: *The article reflects on Hayek's expositions concerning the nature of rules. It shows that his conception of rules is extremely wide, and that the bond between rules and regularities is too tight. Subsequently an alternative – narrower – delineation of the concept of rule is proposed. In the last part of the paper Hayek's too narrow a conception of normative rules is subjected to criticism and a broader conception is proposed.*

Keywords: Friedrich A. Hayek; abstract rules; implicit rules; norms; regularities

VLADIMÍR SVOBODA

Filosofický ústav AV ČR, v.v.i.
Jilská 1, 110 00 Praha 1
email / svoboda@site.cas.cz

Úvod

Ve svém klíčovém díle *Právo, zákonodárství a svoboda* F. A. Hayek poukazuje na mylnost a nebezpečnost představy, že člověk je primárně, nebo dokonce výlučně, racionální bytost, která svým jednáním sleduje účely, jež si stanovila. Zdůrazňuje, že pro lidské společenství a pro existenci člověka jako myslící bytosti jsou zcela klíčová pravidla:

Člověk je stejně tak živočichem sledujícím pravidla, jako živočichem sledujícím účel. A je úspěšný ne proto, že ví, proč se má podřizovat pravidlům, kterým se opravdu podřizuje, nebo že je dokonce schopen vyjádřit všechna tato pravidla slovy, nýbrž proto, že jeho myšlení a jednání je vedeno pravidly, která se ve společnosti, ve které žije, vyvinula procesem selekce, a která jsou tak produktem generací.¹

Člověk jednal dříve, než myslel, a nechápal dříve, než jednal.²

Mysl ani tak pravidla nevytváří, jako spíše z pravidel jednání sestává, totiž z komplexu pravidel, která nebyla myslí vytvořena, která však začala jednání jednotlivců vést, protože jednání podle nich se ukázalo být prospěšnější než jednání konkurujících jednotlivců nebo skupin.³

To, co Hayek říká,⁴ zní možná na první poslech kontroverzně, ale při hlubším zamyšlení jeho výroky dávají velmi dobrý smysl. Nicméně dílčí aspekty Hayekova výkladu vyvolávají řadu otázek. Právě některými z takových otázek se budeme zabývat v tomto článku. Odpověď na ně je totiž

Děkuji Grantové agentuře ČR za to, že podpořila práci na tomto článku financováním projektu P401/10/0146, a Jaroslavu Peregrinovi za cenné připomínky, které mi pomohly jej dopsat.

¹ Friedrich A. HAYEK, *Právo, zákonodárství a svoboda*. Praha: Academia 1991, s. 21. V originále byla kniha publikována postupně ve třech svazcích pod názvem *Law, Legislation and Liberty: Rules and Order*. Vol. 1. Chicago: University of Chicago Press 1973; *Law, Legislation and Liberty: The Mirage of Social Justice*. Vol. 2. Chicago: University of Chicago Press 1976; *Law, Legislation and Liberty: The Political Order of a Free People*. Vol. 3. Chicago: University of Chicago Press 1979.

² HAYEK, *Právo, zákonodárství a svoboda*, s. 26.

³ *Ibid.*

⁴ Zralá formulace v Hayekově díle *Právo, zákonodárství a svoboda* navazuje na mnohé předchozí úvahy, viz např. Friedrich A. HAYEK, „Rules, Perception and Intelligibility.“ In: *Studies in Philosophy, Politics and Economics*. London: Routledge and Kegan Paul 1967, s. 43–65; a Friedrich A. HAYEK, „The Errors of Constructivism.“ In: *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*. London: Routledge 1978, s. 3–22.

podmínkou toho, abychom Hayekovým myšlenkám správně porozuměli, a tedy i podmínkou pro to, abychom dokázali ocenit, v čem jsou přínosné i v jakých směrech je třeba jeho teorie rozvinout, či případně korigovat.

V rámci reflexe Hayekových výkladů o povaze pravidel se nejprve zaměříme na Hayekovo používání termínu „pravidlo“. Budeme přitom hájit názor, že jeho pojetí pravidel je extrémně široké. Na jedné straně lze samozřejmě stěží bránit tomu, aby si každý pro potřeby své teorie vymezil pojmy, se kterými pracuje, podle svých potřeb, na druhé straně je ale bezpochyby problematické, pokud se zavedený úzus podstatně liší od běžného chápání pojmů. Následně poukážeme na některé nejasnosti v Hayekových výkladech, které jsou dané zejména nebývalou úzkou (i když ne zcela jasnou) vazbou mezi pravidlem a pravidelností. Za pomoci úvah o jednoduchých modelových situacích nastíníme alternativní vymezení pojmu pravidla. Nakonec se pak pokusíme ukázat, že Hayekovo pojetí „normativního pravidla“ je naopak příliš úzké, a v náznaku nabídneme vhodnější pojetí (normativních) pravidel, které naváže na předchozí vymezení pojmu pravidla.

Hayekův pojem pravidla

Vezmeme-li v úvahu vše, co Hayek o pravidlech říká, mohly by se citáty, které jsme uvedli na začátku, jevit jako poněkud zavádějící. Na jiných místech téže knihy, která je obecně brána za jeho *opus magnum*, totiž Hayek pracuje s pojmem pravidla, který je mnohem méně specifický, než by se zdálo z uvedených citací. Hovoří třeba o tom, že i fyzikální objekty se řídí pravidly. Například atomy chemických prvků se podle jistých pravidel slučují do molekul, a podle dalších pravidel se z těchto molekul tvoří krystaly.⁵ Jeho chápání pojmu pravidla je tedy velice široké. Dokonce se zdá, že pravidla jsou podle Hayeka primární ve vztahu k pravidelnosti, protože „pravidelnost samozřejmě jednoduše znamená, že se prvky chovají podle pravidel.“⁶ Termín „nahodilá pravidelnost“ tedy s ohledem na některé Hayekovy formulace vychází jako sousloví, v němž přívlastek protirečí podstatnému jménu. Každá pravidelnost je, zdá se, dána nějakým pravidlem.

Na druhé straně lze ovšem z jiných Hayekových formulací získat zcela odlišný dojem. Indikují totiž, že vztah mezi pravidly a pravidelnostmi je (nebo přinejmenším může být) opačný: „Tato pravidla se vyvinula proto, že vedla k utváření řádu v činnostech skupiny jako celku, který musí být

⁵ HAYEK, *Právo, zákonodárství a svoboda*, s. 46.

⁶ *Ibid.*, s. 49.

jasně odlišován od pravidelnosti v jednání jednotlivců, *ačkoli jsou pravidla výsledkem těchto pravidelností* [zvýraznil V. S.].⁷ Jak tedy máme tomu, co Hayek říká, rozumět? Může být pravidelnost bez pravidla, a naopak pravidlo bez pravidelnosti?

Odpověď na naznačené otázky je třeba hledat výlučně v Hayekových textech. Hayek totiž neodkazuje na žádnou filosofickou literaturu, která by pojem pravidla („za něj“) jasně vymezila. To ale není nijak zvlášť překvapivé. V době, kdy své rozsáhlé dílo publikoval, nebylo systematické filosofické zkoumání pravidel a normativity v centru zájmu filosofického mainstreamu. A pokud je nám známo, ani dnes není k dispozici žádná obecná teorie pravidel, která by přímočaře odpovídala Hayekovu pojetí. Na klíčový význam implicitních pravidel poukázal Ludwig Wittgenstein ve svém pozdním období, jeho rozbor ovšem nejsou systematické. Co rozumí termínem „pravidlo“ Wittgenstein spíše – jak je pro něj typické – naznačuje pomocí příkladů, příměrů a otázek.⁸ Systematicky se pravidly a normami zabýval finský filosof Georg Henrik von Wright.⁹ Ten ovšem přistupoval k této problematice ze zcela jiného, primárně logického pohledu, a soustředoval se tak pochopitelně na explicitně formulovaná pravidla/normy. Jeho rozbor se tak s Hayekovým přístupem do značné míry míjejí. Hayekův přístup k pravidlům tak vychází jako originální a „samonosný“ a neprotíná se přímo ani s pozdějšími obecnými teoriemi zaměřenými na filosofické zkoumání pravidel a normativity.¹⁰

Hayek sám se bohužel nikde nepokouší pojem pravidla definovat, ani v hrubých obrysech obecně vymezit. To může být dáno prostě tím, že jej to vůbec nenapadlo (nebylo to z jeho pohledu podstatné), nebo tím, že pojem pravidla bere za primitivní pojem, který definovat (přesně vymezit) nelze. Jako pravděpodobnější se ale jeví vysvětlení, že takto volně používání

⁷ *Ibid.*, s. 75–76.

⁸ Srv. zejména Ludwig WITTGENSTEIN, *Filosofická zkoumání*. Praha: Filosofický ústav AV ČR 1993. Poněkud překvapivé je, že Hayek na Wittgensteinovy úvahy, které jsou k jeho pojetí v řadě ohledů blízké, nikde neodkazuje, a není tak ani jasné, zda je s nimi vůbec seznámen.

⁹ Srv. zejména knihu Georg H. von WRIGHT, *Norm and Action*. London: Routledge and Kegan Paul 1963, která představuje zásadní práci tohoto zaměření v rámci analytické filosofické tradice.

¹⁰ Viz například Joseph RAZ, *Practical Reason and Norms*. Oxford: Oxford University Press 1990; Cristina BICCHIERI, *The Grammar of Society: The Nature and Dynamics of Social Norms*. New York: Cambridge University Press 2006; Joseph HEATH, *Following the Rules*. Oxford: Oxford University Press 2008; Peter STEMMER, *Normativität – Eine ontologische Untersuchung*. Berlin – New York: De Gruyter 2008; Jaroslav PEREGRIN, *Člověk a pravidla*. Praha: Dokořán 2011.

termínu „pravidlo“ je pro něj prostě pohodlné. Naštěstí se zdá, že vcelku jednoznačnou odpověď na druhou část výše zmíněné otázky, zda pravidelnost může být bez pravidla a pravidlo bez pravidelnosti, lze u Hayeka nalézt. Ve své knize totiž poměrně jasně říká, že pravidla, jež jsou ustanovena pomocí jazyka, nepotřebují ke své existenci fakt, že jejich vliv na chování členů společnosti je vykazatelný v chování. Dokonce lze hovořit o pravidlech, podle kterých ještě nikdo nejednal.¹¹

Pravidla jsou tak nejen něco, co skutečně vyvolává nějakou pravidelnost, kterou vykazují skutečné děje, ale mohou být zdrojem pravidelnosti jen potenciálně. Pokud vezmeme poněkud extrémní příklad, pak lze říci, že i vyjádření „Každý den noste do školy žluté mašle!“ zřejmě podle Hayeka představuje pravidlo. Existence tohoto vyjádření jakožto jazykové entity pochopitelně nezávisí na existenci jakékoli pravidelnosti.¹² Jistě si ovšem dovedeme přinejmenším teoreticky představit, že pomocí této „pravidlové věty“ bude ustanoveno (třeba ministrem školství) pravidlo, které bude nošení žlutých mašlí žáky (nebo třeba učiteli) požadovat. V takovém případě už půjde o pravidlo, které v nějakém smyslu existuje, ale neprojevuje se (ještě?) v pravidelnosti.

Ačkoli náš příklad je jen velmi náznakový, ukazuje poměrně názorně, že pravidla a pravidelnosti nejsou v rámci Hayekova pojetí pouze dvěma stranami jedné mince. Položme si ale výše uvedenou otázku ještě jednou v mírně přeformulované podobě: Může být pravidelnost bez *abstraktního* pravidla, a naopak *abstraktní* pravidlo bez pravidelnosti? Tato reformulace je důležitá proto, že právě abstraktní pravidla v rámci Hayekovy koncepce zauímají ústřední místo – právě pravidla tohoto typu jsou pro konstituci lidské společnosti i lidské mysli zcela klíčová. K tomu, aby výše uvedená reformulovaná otázka byla dobře srozumitelná, je samozřejmě třeba vyjasnit, co Hayek rozumí abstraktním pravidlem. To není vůbec lehké, Hayek sám žádnou definici nepředkládá. Přesto ale od něj máme celkem dost indicií, které nám dovolují jistě provizorní vymezení nastínit.¹³

¹¹ HAYEK, *Právo, zákonodárství a svoboda*, s. 78.

¹² Rozdíl, mezi pravidlem jakožto jistým faktem a pravidlem jakožto jazykově formulovaným předpisem Hayek jasně netematizuje. O jasná pojmová a terminologická rozlišení tohoto druhu se pokouší studie Vladimír SVOBODA, „Pravidla, normy a analytický filozofický diskurz.“ *Organon F*, roč. 19, 2012, č. 2, s. 143–179.

¹³ Je vcelku zjevné, že pravidla, která Hayek označuje jako „abstraktní“, mají mnoho společného s těmi, která se ve filosofických textech označují jako implicitní. Zde se pro jistotu budeme držet Hayekovy terminologie. Nikoli proto, že by nám připadala vhodnější, ale proto, že je řada důvodů dominat se, že Hayekovo pojetí abstraktních pravidel se od běžného chápání implicitních pravidel nezanedbatelně liší.

Z toho, co Hayek o abstraktních pravidlech říká, je jasné jednak to, že musí jít o pravidla, která se vztahují na „neznámý počet budoucích případů“¹⁴ (tj. nemohou se týkat jen konkrétních entit nebo událostí), a dále to, že se manifestují v pravidelnosti chování resp. jednání.¹⁵ V případě abstraktních pravidel, která se týkají lidského jednání, pak platí, že jejich respektování má být důsledkem toho, že jednání v souladu s nimi přináší jistý prospěch, ať už na individuální či na rodové úrovni.¹⁶ Abstraktní pravidla přitom často budou obecnější než cokoli, co lze vyjádřit jazykem.¹⁷

To, co Hayek říká, naznačuje, že odpověď na otázku, zda může být pravidelnost bez abstraktního pravidla, bude sice kladná, ale nikoli proto, že by existovala nahodilá pravidelnost, ale proto, že některé pravděpodobnosti mohou být vyvolány explicitními pravidly. Obecně však platí, že nahodilá pravidelnost se u Hayeka zdá být pojmově vyloučena. Na druhou stranu odpověď na otázku, zda mohou být abstraktní pravidla, jež se neprojevují v pravidelnosti, bude zřejmě záporná. Připustit taková pravidla by znamenalo přijmout představu, že kdesi mimo svět jsou „připraveny“ zvláštní regulativní principy pro okolnosti, které dosud nikdy nenastaly a možná ani nenastanou. Takový předpoklad je ovšem svoji povahou spíše teologický než vědecký, a lze tedy očekávat, že by jej Hayek odmítl.

Nyní ovšem stojíme před nelehkou otázkou: Jak rozumět vyjádřením, která říkají, že pravidla se „vyvinula procesem selekce“ nebo že pravidla „začala jednání jednotlivců vést, protože jednání podle nich se ukázalo být prospěšnější“? V rámci Hayekova výkladu je stěžní místo pro vznik pravidel jakožto sociálních skutečností. Snadno si dovedeme představit, že jistá sociální praxe se ustanoví na základě toho, že je vynučováno dodržování explicitně formulovaného pravidla. Samotnou povahou abstraktních pravidel je ovšem dáno, že jim žádná explicitní formulace nepředchází. V případě abstraktních „pravidel“, která mají charakter přírodních zákonitostí,¹⁸ sice lze připustit, že jakoby předcházejí konkrétním dějům v tom smyslu, že tvoří jejich rámec, ale tato „pravidla“ se stěží mohou vyvíjet. Pokud by nějaká pravidla začala jednání jednotlivců vést teprve díky své prospěšnosti, musela by předtím existovat jako neprospěšná (ve smyslu „z hlediska prospěšnosti neutrální“) pravidla. To se však v rámci modelu, kdy abstraktní pravidla lid-

¹⁴ HAYEK, *Právo, zákonodárství a svoboda*, s. 166.

¹⁵ Předpokládáme, že o chování lze hovořit i v případě neživých věcí, rostlin či zvířat, zatímco o jednání lze mluvit v případě lidí.

¹⁶ *Ibid.*, s. 27.

¹⁷ *Ibid.*, s. 77.

¹⁸ Uvozovky používáme proto, že vhodnost tohoto označení chceme následně zpochybnit.

ského jednání jsou pravidly právě díky tomu, že jsou úspěšná, nezdá dávat dobrý smysl. Docházíme tedy k tomu, že jsme nuceni vzdát se buď představy o zakotvenosti abstraktních pravidel v praxi (jejich implicitnosti), nebo představy o inherentním sepjetí pravidel a pravidelnosti, nebo představy o tom, že pravidla mohou vznikat.

Stojíme-li před takto formulovanou volbou, je vcelku jasné, jaké řešení je nejpříjemnější. Je třeba se vzdát představy o bezprostřední vazbě mezi pravidelnostmi a pravidly. Potřebujeme totiž nahlédnout pravidelnost v chování jako něco, co případně není dáno respektováním (abstraktního) pravidla. Zdánlivě může jít o pouhý nepodstatný posun ve vymezení pojmů, ale domníváme se, že právě takový posun je pro to, aby Hayekova teorie byla koherentní, důležitý. Pokusme se tedy nyní naznačit, jak by tento posun mohl, respektive měl, vypadat.

Pravidla vs. pravidelnosti

Vzhledem k tomu, že jakýkoli pokus o obecné vyjasnění pojmu pravidla se zcela přirozeně ocitá v nebezpečí, že uvízne v komplikovaných definicích opřených o pojmy, které samy potřebují vymezení, budeme se tomuto nebezpečí snažit co nejvíce vyhnout. Pokusíme se proto problémy, na které jsme ve spojitosti s Hayekovým výkladem narazili, uchopit ve velmi zjednodušené modelové podobě. Nastíníme tak jednoduchou situaci, kterou můžeme brát jako výchozí bod úvah, jež lze při troše dobré vůle označit hrdě znějícím termínem „pojmový experiment“. Tyto úvahy by nám měly zejména pomoci zpřesnit naše intuice, které se týkají rozumného užívání slova „pravidlo“.

Zkusme si tedy představit následující modelovou situaci: Na nějakém obyčejném venkovském dvoře žijí dvě myši – Pišta a Fišta. Jsou to běžné myši, které se vzájemně takřka v ničem neliší, až na to, že jedna z nich – Fišta – trpí (v důsledku zvláštní genetické mutace, nebo třeba v důsledku úrazu z „dětství“) jistou poruchou chování – jakousi myší formou agorafobie. Tato její „psychická“ specifická se projevuje v tom, že se vyhýbá volným prostranstvím. Dvůr tak nikdy nepřebíhá napříč, ale vždy se pohybuje podél zdí. Její chování tedy má jisté specifické rysy, které ji odlišují od Pišty.

Nyní si můžeme položit otázku: Je adekvátní říci, že Fišta se při svém pohybu řídí jistým pravidlem, kterým se Pišta neřídí? Pokud si na tuto otázku dokážeme odpovědět, přiblížíme se snad o kousek k lepšímu pochopení pojmu pravidla. Odpověď ovšem není úplně jednoduchá. Na jedné straně bychom mohli radikálně říci, že o myších není vůbec případné říkat, že se řídí pravidly. Takový přístup by ale byl v přímém rozporu s Hayeko-

vým širokým pojmáním pravidel. Připusťme tedy (alespoň pro potřeby této úvahy), že myši se pravidly řídit mohou. Na podporu názoru, že je rozumné to předpokládat, může sloužit jednoduchý argument: Budeme-li chování myši pozorovat, po čase zjistíme, že jej lze pro některé účely *popsat* jako vedené jistými pravidly. To samozřejmě platí i pro naši modelovou situaci: Zatímco Pišta se po dvoře pohybuje nepředvídatelně (jak podél zdi, tak i napříč), pohyb Fišty lze charakterizovat jako vedený pravidlem *Neběhej přes volná prostranství!*¹⁹ Popis Fiština jednání jako jednání podle pravidla tedy může být informativní a může tomu, kdo je s ním seznámen, pomoci předvídat, co daná myš bude v určité dané situaci (ne)dělat. Opravňuje nás ale prosté pozorování skutečně k závěru o tom, že se daná myš řídí právě tímto pravidlem, či že se vůbec řídí nějakým pravidlem? Je velmi pravděpodobné, že Hayekova odpověď by byla kladná. Není ale taková odpověď v rozporu s běžným užíváním slova „pravidlo“? A není nepřijatelná jako součást filosofické explikace běžného chápání pojmu pravidla?

Pokud bychom z každé pozorovatelné pravidelnosti v chování živočicha byli ochotni odvodit, že je (dána) dodržováním jistého pravidla, mohli bychom (na základě jiných běžných pozorování) dospět například k tomu, že babočka, kterou pozorujeme na louce, se řídí pravidlem *Mávej při letu křídly!*, a myši se obecně řídí pravidly *Přijímej potravu ústy!* či *Pohybuješ se hlavou dopředu!*. Je ovšem vcelku očividné, že mluvit o těchto způsobech chování jako o daných pravidly není vhodné. Babočka sice opravdu při letu vždy mává křídly, ale je to dané tím, že jinak by neletěla – na rozdíl od některých ptáků, kteří dovedou plachtit, totiž prostě bez mávání křídly letět nemůže. Proto v tomto případě nedává o moc větší smysl mluvit o řízení se pravidlem, než když budeme hovořit o tom, že Měsíc se řídí pravidlem *Obíhej kolem Země!* či že se železná kolej řídí pravidlem *Zvětšuj s rostoucí teplotou svoji délku!*. Už zmíněná Hayekova vyjádření sice naznačují, že takové formulace by mu nebyly proti mysli, nicméně lze asi stěží přehlédnout, že takové užívání slova „pravidlo“ je v rozporu s běžným územ do té míry, že pokud k němu nemáme žádný pádný důvod, je lépe se mu vyhnout.

Fyzikální tělesa nepochybně podléhají přírodním zákonům. Mluvit ale o tom, že se jimi řídí, nebo dokonce že je dodržují, je vcelku očividně neadekvátní. O dodržování totiž nedává smysl mluvit tam, kde je vše de-

¹⁹ Onu vypořádanou pravidelnost v chování bychom ovšem podle okolností mohli popsát i jiným způsobem, například bychom mohli říci, že se řídí pravidlem: *Nevzdaluj se příliš od hran zdi nebo jiných předmětů, které ohraničují prostranství!*

terminováno a „nedodržení“ nepřichází v úvahu.²⁰ Říkat, že se tělesa řídí jistými pravidly, se proto zdá nevhodné a obdobně nevhodné je říkat, že se myš řídí pravidlem, které vyžaduje, aby potravu přijímala ústy, když jinou možnost nemá. Pokud toto uznáme, máme, zdá se, dobrý důvod se od Hayekova používání termínu „pravidlo“ odklonit.

Podíváme-li se z tohoto pohledu na otázku, zda se třeba myš Pišta řídí pravidlem *Pohybuj se hlavou dopředu!*, pak vidíme, že situace je poněkud jiná. Pišta jistě má možnost pohybovat se i jinak než hlavou dopředu a výjimečně to i dělá. Skutečnost, že způsob chování, který je konformní s výše uvedeným pravidlem, u ni naprosto převažuje, lze ovšem snadno vypožorovat. Bude ale vhodné mluvit o tom, že se ve svém pohybu tímto pravidlem řídí? Stěží. Je-li nějaký způsob chování tím nejpřirozenějším a nejsnadnějším způsobem, který se nabízí, je jasné, že má před jinými méně přirozenými alternativami přednost. Daný způsob jednání můžeme označit jako přirozený. Aby se dalo rozumně mluvit o tom, že určité jednání je případem řízení se pravidlem, neměl by daný způsob chování („chování“) být v naznačeném smyslu triviálně „funkční“.²¹ Pokud i tuto argumentaci přijmeme, docházíme k dalšímu zpřesnění vhodného úzu ohledně užívání termínu „pravidlo“.

Nyní se konečně dostáváme zpět k onomu specifickému chování, které v rámci naší modelové myšlí situace vykazuje Fišta. Její vyhýbání se volným prostranstvím není, předpokládáme, ani nevyhnutelné, ani samozřejmé. Je dané specifickým nastavením její myšlí „myslí“, díky němuž má tato konkrétní myš nutkání nepouštět se na volné prostory. Způsob jejího chování je tak dán kauzálně – má příčiny, patrně velmi komplexní, které mají kořeny v její „psychické nemoci“. Je už v tomto případě na místě hovořit o tom, že Fišta dodržuje pravidlo, které lze formulovat třeba už zmíněným vyjádřením *Neběhej přes volná prostranství?*

Ani to by asi nebylo zcela opodstatněné. Fakt, že její jednání je takto kauzálně předurčené (i když třeba nikoli striktně deterministicky), představuje, domníváme se, vážný důvod k odmítnutí tvrzení, že je vedené pravidlem (tj. v našem případě že se Fišta zmíněným pravidlem řídí, resp. že jej *dodržuje*). Ani o lidech, kteří kvůli bolestem kloubů neběhají nebo kteří se kvůli své psychické poruše vyhýbají volným prostorám, bychom patrně neříkali, že *dodržují* jistá pravidla. Zvláštní rysy jejich chování vidíme spíše

²⁰ Lze samozřejmě uvažovat o zázracích, ale i v případě objektů, které poruší fyzikální zákony, bychom se asi zdráhali říkat, že něco nedodržují.

²¹ Stěží bychom říkali, že lidé se řídí pravidlem dělat při chůzi kroky tak, že pravidelně střídají obě nohy, i když existují možnosti zcela jiné „švihlé“ chůze a členové skupiny Monty Python dokonce vymysleli ministerstvo, které se rozvojem takových způsobů chůze zabývá.

jako důsledek fyzických omezení. Člověk, kterého každý rychlejší pohyb bolí, prostě bude nucen se takových pohybů (například běhu) vyvarovat. To bude pochopitelně vyzorovatelné jako pravidelnost v jeho chování, avšak říkat, že se v tomto ohledu řídí nějakým pravidlem, se nezdá být přiměřené. Důvody k (ne)praktikování daného specifického způsobu chování jsou totiž zcela nenormativní povahy. Pokud budeme vycházet z názoru, že pravidla by neměla pouze popisovat, co se za jakých okolností fakticky nebo pravděpodobně děje (neměla by být deskriptivní),²² pak ani specifické jednání dané Fištiným „psychickým“ nastavením není vhodné brát jako případ řízení se pravidlem. Přijatelné vymezení pojmu pravidla by tedy zřejmě mělo být ještě o něco užší.

Pro potřeby dalších úvah bude třeba naši výchozí modelovou situaci poněkud rozvinout. Předpokládejme, že blízko našeho dvora se usídlí draví ptáci – myšilovové. Je patrné, že Fiština kompulzivní porucha se rázem stane výhodou – myš, která se běžně pohybuje ve volném prostoru, bude s výrazně větší pravděpodobností dravcem ulovena. (Jednak ji lze lépe z výšky spatřit, jednak je snadnější na ni úspěšně zaútočit.) Lze tak očekávat (i když to samozřejmě zdaleka není nijak jisté), že Fišta bude dravci ulovena později než volně pobíhající Pišta, a stačí tak (pravděpodobně) přivést na svět více potomků. Z těchto potomků budou opět asi úspěšnější ti, kteří po své matce zdědí nutkavý sklon k onomu specifickému chování, které je v dané situaci výhodné.²³ Lze tak očekávat, že způsob jednání, který byl Fištinou úchylnou, se postupně – pokud dlouhodobě bude daná myščí populace žít ve stejných podmínkách – může stát geneticky zakódovaným rysem: myši žijící v dané lokalitě budou mít tendenci vyhýbat se volným prostorům.

Bude v situaci popsané v našem velmi schematickém „evolučním“ příběhu vhodné mluvit o tom, že se myši žijící na daném dvoře řídí pravidlem *Neběhej přes volná prostranství*? Podle Hayeka jistě ano – lze očekávat, že by to hodnotil jako typický případ, kdy se jednání podle jistého pravidla ukázalo prospěšné, a tedy konkurenčně výhodné. Pojetí pravidel, které zde chceme nabídnout, ovšem vede spíše k záporné odpovědi.

²² V některých kontextech samozřejmě může znít hovor o pravidlech relativně přirozeně i tehdy, kdy jde o popis jistých postupů. Například tzv. technické direktivy jsou často formulovány větami, které lze vnímat jako formulace pravidel, např. „Pro zahájení praní stiskněte modré tlačítko,“ (k pojmu technických direktiv srv. von WRIGHT, *Norm and Action*).

²³ Samozřejmě pokud nějakí takoví budou. Je dobré mít stále na paměti, že tato výhodnost je úzce spjata s naší modelovou situací. Při její změně, například při zmizení dravců, se situace může zcela obrátit. Myši, které se pohybují po volných prostranstvích, budou mít přímější cestu k potravě a budou mít i větší možnosti jejího získání, a budou tedy ve výhodě.

Výsledkem nastíněného vývoje je situace, kdy je myší jednání kauzálně podmíněno geneticky daným nastavením jejich mozku. Díky dědičnosti jsou příslušníci uvažované myší populace ve velmi obdobné situaci, jako byla původně Fišta – jejich relevantní chování je určeno jejich zděděnou psychickou dispozicí, která ovšem ztratila statut nemoci (úchylnky od normálu), ale stala se běžnou součástí psychické výbavy daných myších potomků. Pokud by se podobný sklon k „agorafobickému“ chování ustanovil v rámci nějaké lidské komunity, také bychom patrně nemluvili o tom, že se její členové řídí určitým pravidlem, stejně jako nebereme reflexivní reakce společné všem lidem za projevy toho, že lidé tímto způsobem respektují jistá pravidla, a to přesto, že takové reakce jsou nepochybně prospěšné, a někdy dokonce nezbytné pro přežití.

Postupme nyní ještě dál a posuňme náš modelový myší příběh k ještě větší (a nyní už zjevně značně přehnané) antropomorfizaci. Předpokládejme, že myši se o své potomky starají mnohem víc, než je tomu ve skutečnosti. Lze si pak vcelku snadno představit, že myší matka – Fišta – svým chováním ovlivní své potomky i tehdy, když žádnou myší variantou agorafobie sami trpět nebudou. Chování charakteristické vyhýbáním se pohybu po volných prostorech bude v tomto případě u potomků naučené – zčásti díky tomu, že mláďata savců mají spontánně geneticky danou tendenci napodobovat způsob chování matky (případně i dalších členů společenství),²⁴ a částečně tím, že ta, která to nedělají, jsou přímo či nepřímo sankcionována (například matčíným varovným kousnutím nebo tím, že jim matka při nepřístojném jednání odepře přístup k potravě).

Pokud by výchova měla v myších komunitách takto významnou roli, pak by bylo přirozené předpokládat, že by i další generace potomků Fišty měly tendenci ono osvojené chování svou výchovou přenášet dál, a to zejména prokázal-li by se daný způsob chování jako výhodný. Bylo by pak

²⁴ Hayek v této souvislosti říká: „Mladé zvíře, pro něž každý den začíná pohledem na to, jak jeho starší příbuzní i sourozenci zívají, protahují se, čistí se a kálejí, prozkoumávají okolní prostředí atp., a které se brzy naučí rozpoznávat tato základní schémata chování jako odpovídající jeho vlastním vrozeným vzorcům chování, jež jsou spjata s jistými rozpoloženími (nebo uspořádáními věcí či stavy), bude mít tendenci zařazovat do těchto perceptuálních kategorií všechno, co jim rámcově odpovídá. Tyto vzorce poskytnou kadlubu (předlohy, schémata, šablony), skrze něž bude vnímáno mnoho dalších komplexních jevů doplňujících ty, z nichž se dané vzorce odvozují. To, co na počátku mohlo vzniknout v podobě vrozeného a do značné míry specifického vzorce počínání, může nabýt charakter osvojené abstraktní formy umožňující klasifikaci vnímaných událostí.“ HAYEK, „Rules, perception and intelligibility,“ s. 51.

možné očekávat, že by v naznačeném ohledu takováto myší populace měla vykazovat obdobné vzorce chování jako populace s dědičně rozšířenou agorafobií.

Je zjevné, že náš příběh zcela opustil zoologickou realitu. Nicméně připustíme-li, že jako myšlenkový experiment dává jistý smysl, a položíme-li si otázku, zda se myši v oné druhé (vychované) populaci řídí pravidlem *Neběhej přes volná prostranství!*, budeme patrně mít jasný sklon připustit, že se takovým pravidlem (byť jistě neuvědoměle) řídí. Dovedeme si totiž vcelku snadno představit lidskou komunitu, v níž by rodiče své potomky (vědomě či nevědomě) učili vyhýbat se volným prostranstvím. Přitom bychom asi bez ohledu na to, zda by dodržování tohoto způsobu chování mělo nějaký jasný účel (například větší bezpečnost v situaci, kdy je daná komunita dlouhodobě ohrožována ostřelovači), nebo by jeho důvody byly nejasné (třeba pouze rituální), byli ochotni říci, že se lidé v dané komunitě řídí určitým pravidlem. Jednání, o které jde – vyhýbání se pohybu přes volná prostranství – není podmíněno působením čistě kauzálních mechanismů, má jistý normativní aspekt. Jiné než toto jednání je *nesprávné* nikoli přímo v tom smyslu, že je aktuálně či z dlouhodobého pohledu nevýhodné z hlediska přežití jednotlivce nebo druhu,²⁵ ale proto, že dané jednání má v rámci dané komunity určitý (normativní) status – je vyžadováno.

Společenská povaha pravidel

Došli jsme tedy k zachycení situace, která velmi zjednodušeným modelovým způsobem naznačuje, jak se v rámci jisté komunity může ustanovit určité abstraktní (implicitní) pravidlo, kterým se řídí (nikoli bez výjimek) jednání jejích členů. Pravidla tohoto druhu jsou příkladem těch nejjednodušších abstraktních pravidel, jakými se řídí jak lidé, tak i zvířata.²⁶ Pro lidská společenství jsou samozřejmě mnohem charakterističtější jiné soubory

²⁵ Koneckonců z tohoto pohledu třeba aktuálně vůbec nevýhodné (a v tomto smyslu „nesprávné“) být nemusí, protože v aktuální situaci může přinášet spíš nevýhody – např. nebezpečí už objektivně pominulo a konformní jednání jen komplikuje život.

²⁶ Jak jsme se už zmínili, jistě lze mít pochyby o tom, zda lze skutečně mluvit o řízení se pravidly u myši. Naproti tomu psům či šimpanzům tuto schopnost většina z nás poměrně bez váhání přizná. Je ovšem samozřejmě možné – a pro mnohé filosofy přijatelnější – přijmout i restriktivnější pojetí řízení se pravidlem, které vyloučí všechna zvířata. S takovým pojetím však patrně bude jistý problém – nejen že bude poněkud vzdálené našemu běžnému uvažování, ale bude mít i potíž uznat menší děti jako subjekty, které se mohou řídit pravidly.

abstraktních pravidel, například pravidla používání jazyka nebo pravidla určující férový způsob směny materiálních statků.

Je ovšem třeba smířit se s tím, že hranice mezi jednáními, jejichž pravidelnost je vyvolána normativními faktory, a jednáními, která lze vyložit jako určená jinými faktory než pravidly, není ostrá, a že odpověď na otázku, zda ten který způsob jednání patří na tu či onu stranu naznačené hranice, nebude možné určit na základě prostého pozorování. Možná bude nutné připustit i to, že některé vzorce lidských jednání jsou výslednicí spolupůsobení nenormativních i normativních faktorů, a možná to budou dokonce právě ty vzorce, které jsou pro konstituování lidské společnosti rozhodující, např. vzorce mravního konání či Hayekem tolik zdůrazňovaná katallaktická pravidla, tj. regulativní principy formující tržní řád.²⁷

Zdá se nicméně, že jistá obecná kritéria pro odlišení (abstraktních) pravidel od regulativních principů jiného druhu je možné formulovat. Především je třeba zdůraznit, že abstraktní (implicitní) pravidla jsou vždy výsostně společenskou záležitostí.²⁸ S tím souvisí i to, že schopnost jedince (zvířete či člověka) řídit se pravidlem je úzce spjata se dvěma souvisejícími rysy jeho genetické výbavy – schopností osvojit si jisté způsoby jednání učení a schopností začlenit se do života jistého společenství.²⁹ Navíc ale k tomu, aby bylo adekvátní hovořit o tom, že nějaká bytost je bytostí respektující pravidla, nestačí jen samotné dispozice, ale je zcela nezbytná i příležitost fakticky být (přínejmenším nějakou dobu) členem společenství a možnost svoji schopnost naučit se rozlišovat správné a nesprávné chování skutečně využít.

Člověk jako tvor povýtce učentlivý a společenský se až na výjimky typu tzv. vlčích dětí zcela jednoznačně pohybuje ve sféře, kde řízení se pravidly hraje klíčovou roli. A nikoli jen těmi implicitními. Lidé jsou, jak víme, schopni, díky tomu, že disponují jazykem, pravidla, včetně mnohých z těch,

²⁷ Hayek se těchto otázek dotýká, ale nedává na ně jednoznačné odpovědi (srv. např. HAYEK, *Právo, zákonodárství a svoboda*, Kap. 4/I. sv. a Kap 10/II. sv). Hayekovo pojetí katallaktických pravidel podrobně rozebírá Ján PAVLÍK, *F. A. Hayek a teorie spontánního řádu*. Praha: Profesional Publishing 2004.

²⁸ Na to poukazuje ve specifickém kontextu Wittgenstein ve své slavné argumentaci proti možnosti soukromého jazyka (viz WITTGENSTEIN, *Filosofická zkoumání*).

²⁹ Zvířata mají tyto rysy v omezené míře, která je samozřejmě výrazně odlišná v případě různých příslušníků živočišné říše. Oba tyto rysy jsou ovšem podstatné. Například mravenci mají výjimečnou schopnost začlenit se do života společenství, ale zřejmě nepatrnou schopnost učení. Přestože je jejich chování zcela jasně vedeno jistými zákonitostmi (vykazuje jistý řád), nebudeme proto o nich říkat, že dodržují jistá pravidla.

kteřá jsou primárně ustanovena jako implicitní, explicitně artikulovat (někdy až v přehnané míře) a jejich dodržování prosazovat (někdy v přehnané míře). Člověk tak žije nejen ve sféře vymezené implicitními pravidly, ale i v prostoru protkaném (a také spolukonstituovaném) explicitně formulovanými pravidly. Navíc si je vědom toho, že je pravidla možné porušovat; rozhodování o tom, zda tak učiní, nebo ne, vnímá – přinejmenším v některých situacích – jako výsledek svobodného rozhodnutí.³⁰ Hayekova argumentace je do značné míry namířena proti představě, že lidská společnost se může úspěšně rozvíjet výhradně na základě toho, že lidé budou své konání podřizovat racionálnímu zvažování toho, jakými prostředky lze dosáhnout stanovených účelů,³¹ a tím, že si pro své chování stanoví explicitně formulovaná pravidla, například v podobě systému právních norem.³² Je na místě zdůraznit, že jádro Hayekova pojetí povahy společenských jevů není našimi polemickými úvahami vážněji dotčeno.

Jakkoli byly naše modelové myšlénky v mnoha ohledech přesměru zjednodušené a schematické a následné úvahy poněkud spekulativní, naznačují snad alespoň do jisté míry základní představu o tom, jak z nahodilých pravidelností, které se ustanovují díky souběhu náhod a (nenormativních) zákonitostí,³³ mohou vzniknout implicitní pravidla, stejně jako o tom, kde můžeme hledat hranici mezi jednáními řízenými pravidly a jednáními, která se pouze odehrávají podle nějakého vzorce – a jsou tak pravidelná resp. předvídatelná. Poučení znalostmi mechanismů, které se snaží poodhalit evoluční teorie, si vcelku snadno představíme, že vzorce chování, které se geneticky ustanovovaly jako úspěšné v rámci živočišné říše, byly v průběhu evoluce u vyspělých společensky žijících živočichů doplňovány vzorci chování, které už nebyly fixovány čistě geneticky, ale i (nebo zejména) společenskými faktory – výchovou v širokém slova smyslu.³⁴ Takovým způsobem se mohla

³⁰ Mohli bychom spolu s Kantem vzletně říci, že se nalézá v říši svobody.

³¹ Takové představy nejsou ani zdaleka překonány, srv. např. John C. HARSANYI, *Rational Behavior and Bargaining Equilibrium in Games and Social Situations*. Cambridge: Cambridge University Press 1977; či Cristina BICCHIERI, *Rationality and Coordination*. Cambridge: Cambridge University Press 1993.

³² Hayek poznamenává, že i přírodní zákony mají lidé tendenci vnímat jako něco explicitně stanoveného nějakou nadpřirozenou bytostí. Viz HAYEK, *Právo, zákonodárství a svoboda*, s. 74.

³³ Zcela stranou ponecháváme otázku determinismu, tj. otázku, zda cosi jako náhoda vůbec existuje.

³⁴ Príměrem ze sféry počítačů bychom snad mohli hovořit o tom, že se tyto vzorce fixují kombinací vkládaného „softwaru“ a dodávaných dat spíše než „hardwarově“, viz PEREGRIN, *Člověk a pravidla*.

vývojově ustanovit i pravidla, která se zdají být protichůdná přirozeným vzorcům evolučně úspěšného chování.³⁵ Peregrin v knize *Člověk a pravidla* tak například ukazuje, jak se v rámci lidského společenství mohla prosadit zdánlivě evolučně nevýhodná altruistická pravidla umožňující kooperaci v rámci lidských společenství.³⁶ Podrobné a do hloubky zaměřené prozkoumávání mechanismů, jakými se implicitní (abstraktní) pravidla utvářejí, je ovšem projekt, který je pouze v počátcích.

Normativní pravidla

Nyní se krátce dostáváme k poslednímu z témat, která jsme slíbili probrat, totiž ke kritice Hayekova pojetí normativních pravidel. Hayek rozlišuje mezi „deskriptivními pravidly, která zajišťují pravidelné opakování se jistých posloupností událostí (včetně lidského jednání), a normativními pravidly, která stanovují, že se takové posloupnosti ‚mají‘ konat.“³⁷ Je si dobře vědomo, že stanovit hranici, která by oba typy pravidel jasně oddělila, je nesmírně obtížné. Dochází nicméně k tomu, že

specifický charakter obvykle připisovaný „normám“, který způsobuje, že normy patří do jiné oblasti diskuse než výroky o faktech, náleží pouze artikulovaným pravidlům, a i jim dokonce jen tehdy, je-li položena otázka, máme-li se jim podřizovat, nebo ne.³⁸

Je tak patrné, že je podle Hayeka normativita výlučně záležitostí toho druhu řádu, který nazývá *taxis*, tj. řádu, který je vytvořený – typicky tím, že nějaký subjekt vystupující v roli normotvůrce stanoví, jaká jednání jsou (ne) přípustná, a přímo či nepřímo sankcionuje ty, kdo se nepřipustného konání dopouštějí.³⁹

³⁵ Srv. např. Robert M. AXELROD, *The Evolution of Cooperation*. New York: Basic Books 1984; či Samuel BOWLES – Herbert GINTIS, *A Cooperative Species: Human Reciprocity and Its Evolution*. Princeton: Princeton University Press 2011.

³⁶ Je ovšem třeba poznamenat, že to, kdy je jistý způsob jednání podmíněn respektem k jistým pravidlům a kdy je dán geneticky podmíněnou instinktivní (kompulzivní) reakcí, není zdaleka vždy pevně dané. Obě motivace jednání – přirozeně kompulzivní a pravidly podmíněná, se často prolínají. Situace je navíc o to složitější, že člověk je bytost, která často sleduje i vědomě stanovené účely.

³⁷ HAYEK, *Právo, zákonodárství a svoboda*, s. 79.

³⁸ *Ibid.*

³⁹ Řád typu *taxis* Hayek staví proti sebeutvářejícímu se spontánně vyrostlému řádu, který označuje slovem *cosmos*. Viz HAYEK, *Právo, zákonodárství a svoboda*, s. 44ff.

Je takový obrázek adekvátní? Domníváme se nikoli. V návaznosti na to, jak jsme v předchozích oddílech načrtli vymezení hranice mezi těmi regulativy jednání, které nezasluhují označení „pravidla“ (určují totiž jednání či chování přímočaře, zejm. kauzálně, aniž by jednání nabývala normativní status) a těmi regulativy, které rozčleňují jednání na správná a nesprávná (přičemž tato správnost či nesprávnost je typicky záležitostí sociálního statusu), můžeme i zde obdobně vymežit pojem normativního pravidla. Z tohoto pohledu nám každé pravidlo (v naznačeném užším chápání) vychází jako normativní. Bylo by samozřejmě možné zavést i pojem deskriptivních (nenormativních) pravidel, kam by spadaly například už zmíněné technické direktivy, ale pro takový krok se nezdají být vážnější důvody.

Je zjevné, že aby naznačené pojetí normativity bylo obhajitelné, je třeba zodpovědět řadu otázek, zejména těch, které se týkají ontologického statusu pravidel. Na rozbor těchto témat zde ovšem není vhodné místo.⁴⁰ Proto se omezíme jen na uvedení jednoduchého příkladu, který má ilustrovat skutečnost, že existence normativních vztahů nemusí být ani přímočaře vázána na něčí vědomou normotvornou aktivitu, ani podmíněna explicitní artikulací pravidel.

Představme si, že se skupina dětí sejde k tomu, aby si spolu hrály bojovou hru na indiány a kovboje. Bude se jejich hra řídit nějakými pravidly? Nepochybně ano. V rámci dané hry bude jistě přípustné plížit se trávou a ve vhodném okamžiku střílet na protivníka z pušky nebo z luku, nebude ale přípustné postavit se na volné prostranství a tvrdit, že mi střelba ostatních nemůže ublížit, protože jsem v tanku. Bude přípustné posílat si kouřové signály (ať už fakticky nebo pomyslně), ale nebude přípustné tvrdit, že byla informace o blížících se kovbojích doručena e-mailem. Pravidla, kterými se hra řídí, pochopitelně nebudou explicitně stanovená, nebudou ani výsledkem vědomé normotvorné aktivity. Nepochybně budou dána velmi volně, přesto ale budou mít jasně normativní povahu. Členové dětské skupiny budou po sobě vzájemně *vyžadovat* jejich dodržování a toho, kdo bude pravidla zjevně *porušovat*, odsoudí jako někoho, kdo „kazí hru“. V některých případech budou dokonce dodržování pravidel vynucovat *sankcemi*. Ty mohou být nejrůznějšího typu – od vyloučení provinilce ze hry přes odmítnutí dál s ním na hře „kooperovat“ až po pár pohlavků.

⁴⁰ Propracovanou koncepci ontologického statusu norem (pravidel) nabízí STEMMER, *Normativität*. Alternativní pohled je předložen v článku SVOBODA, „Pravidla, normy a analytický filozofický diskurz“.

Naznačená normativní situace jistě není z těch, které by z pohledu teorií pravidel toho typu, o jaké jde Hayekovi, byla nějak zvlášť významná. Přesto lze říci, že typ situace, který nastiňuje, není ani zdaleka tak okrajový, jak by se na první pohled mohlo zdát. I jako dospělí totiž zcela běžně hrajeme různé hry, které jsou v mnohém podobné uvedeně hře na indiány: například hru na frontu, hru na demonstraci či hru na věcnou diskuzi, přičemž tyto hry mají v našem životě významnější roli, než si běžně uvědomujeme. Zdá se, že pravidla toho typu, jaká konstituují podobné hry, z Hayekovy klasifikace do značné míry vypadávají. Pravidla takovýchto her lze stěží charakterizovat jako deskriptivní, ale zároveň tyto hry nemají ani pravidla, která by byla záměrně vytvořena a formulována. Docházíme tedy k závěru, že některá vymezení, která Hayek předkládá, je třeba přehodnotit. Takové korekce samozřejmě neohrožují základy Hayekových teorií. Přesto nejsou zanedbatelné – mohou totiž významně přispět k jejich projasnění a uspokojivějšímu filosofickému zakotvení.